

TEKE YÖRESİNDEKİ KEMENÇE BENZERİ ÇALGILAR

*Beste Esen**

Abstract

MUSICAL INSTRUMENTS SIMILAR TO THE KEMENÇE IN THE TEKE REGION

The kemençe, a pear-shaped stringed musical instrument, has been a remarkable instrument in terms of its sound and features of playing. It has been referred to under several different names for many centuries. In the twentieth century “fasıl kemençesi” or “armudi kemençe” have become common names. This musical instrument acquired a specific playing technique after Vasilaki and Tanburi Cemil Bey in the late nineteenth century, then it started to be used in a more refined music by master instrumentalists in Istanbul. However, other musical instruments similar to the given kemençe are also found in several parts of Anatolia. Although these musical instruments used in Anatolia were given different names, their sound, timbre and playing technique are almost similar to that of the pear-shaped kemençe used by fasıl ensembles. Most of these stringed instruments can be found in the Teke area of Anatolia. We have conducted a field research launched by Musical Culture Research and Practice Centre, Süleyman Demirel University, Isparta, in 2000, to see the instruments used in the Teke area. We have seen that some of the stringed instruments used in this area, namely the ıklık, yörük kemanesi and tırnak kemane are quite similar to the fasıl kemençesi in terms of tonal range, stylistic features, and playing techniques. This presentation will introduce the given musical instruments which are still played and made in the Teke area.

Müzik geleneğinin yaşatılmasında çalgılar belki de en önemli rolü oynar. Çalgılar kullanıldıkları toplumların müzik zevki ve ihtiyacı doğrultusunda geliştirilmiştir. Anadolu geleneğinde çalgılar, bazı müzik şekilleri dışında, solo icrada ve eşlikte kullanılır. Her birinin değişik kullanımları olan bu çalgılar Türk müziğinin icrasında önemli araçlar olmuştur.

Türk müziğinin yaylı çalgılarından biri olan armudi biçimli kemençe gerek sesi, tınısı, gerekse çalınışındaki özellik bakımından her zaman dikkat çeken bir çalgı olmuştur. Kemençenin bu türü ondokuzuncu yüzyılın sonlarında Vasilaki ve Tanburi Cemil Bey ile birlikte farklı bir çalgı tekniği kazanmış, toplu icrada sıkça kullanılmaya başlamış, üstadları yetişmiştir. 1920’lerde Zühtü Rıza Tinel ile Hüseyin Sadettin Arel’in kemençenin geliştirilmesi yönünde başlattığı çalışmalar yarım yüzyılı aşkın bir zaman sonra, 1980’lerde Cafer Açın’la Cüneyd Orhon’un çalışmalarıyla devam etmiştir. Orhon’la Açın’ın kemençenin rahatça kullanılarak toplu icralarda yaygınlaşmasını amaçlayan çalışmalarıyla çalgının tel boyları eşitlenmiş, ses sahası tel ilavesiyle genişletilmiş, seslerin sağlam bir şekilde basılmasını kolaylaştıracak tenor, bariton, bas tonlarda kemençeler tasarlanmıştır. Bu kemençeler günümüzde gerek solo icrada, gerekse eşlikte kullanılıyor. Kemençe sadece

* Gazi Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı Çalgı Eğitimi Bölümü öğretim görevlisi

geleneksel Türk müziğinde kullanılan bir çalgı olmayıp benzerleri Anadolu'da çeşitli yörelerde de görülmüştür. Bu Anadolu çalgıları farklı tekniklerle çalınır, bunların tınıları farklıdır; çalgıların isimleri de farklılık gösterir. Fakat söz konusu çalgıların üç telli fasıl kemençesi ya da "alto kemençe" diye anılan çalgıyla çok yakın bir bağı 1996 yılında Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Müzik Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi'nce başlatılan çalışmalar çerçevesinde yer alan araştırmalarında Teke yöresindeki mızraplı, vurmali, üflelemeli çalgıların yanı sıra yaylı çalgıların da kullanıldığı görülmüştür.²

Yörede kullanılan yaylı çalgıların bir kısmı ses sahası, biçimsel özellikleri, çalınış şekilleri bakımından üç telli fasıl kemençesi ile yakın benzerlikler gösteriyor.

Şu noktayı belirtmekte fayda vardır: Teke Yöresi halk çalgıları bakımından son derece zengin ve çeşitlidir. Yörenin renkli bir müzik geleneği vardır. Konar geçer geleneğinin hâlâ devam ediyor olması bu ilginç geleneğin günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Bu yörede icracıları ve yapımcıları görülebilen kemençe benzeri çalgılar şunlardır: ıklık, yörük kemanesi, tırnak kemane.

Bunlardan ıklık birçok yaylı çalgının atası olarak bilinir. ıklığın önemi çeşitli kaynaklarda dile getirilmişse de, bu çalgı hakkında kaynaklarda yer alan geniş bir bilgi yoktur. Mahmut Ragıp Gazimihal, 1958 yılında kaleme aldığı *Asya ve Anadolu Kaynaklarında İklığ* adlı kitabında bu çalgı üstüne önemli bilgiler vermiştir. Gazimihal'in verdiği bilgi bu tür yaylı çalgıların bu yörede yaşatıldığını göstermiştir. Unutulmuş sanılan bu çalgının bu yörede yaşatıldığını saptamış olmak organoloji açısından çok önemlidir. Yalnızca bazı eski metinlerde adı geçen ıklığ bu yörede bugün de çalınıyor, imal ediliyor.

Bu yörenin ıklığı 60 cm ile 72 cm arasında değişen boyutlardadır. Bu yörede görülen ıklık Ali Yılmaz tarafından, Antalya ilinde Manavgat ilçesinin Altınkaya köyünde imal edilmişti. Çalgı iki bölümlüydü: sap ile gövde. Sap, su kabağının içinden geçiyor, kuyruk kısmıyla bir bütün halinde. Kuyruk kısmı hem tellerin bağlandığı, hem de çalınırken çalgının dize yahut topuğa dayandırıldığı kısımdır. İki teli var; telleri at kılından, atın kuyruk kıllarından alınmıştı. Tellerin kalınlığı, 0.50 mm'dir. İklığın yörede, genellikle, yüksek rakımlı ve şehir merkezlerine uzak yerlerde at kılı tellerle, şehir merkezine yaklaştıkça bağırsak (kiriş) ve madeni tellerle çalındığı görülüyor. Burgunun ortası, yarısına kadar ayrılır, teller bu araya sıkıştırıldıktan sonra sarılarak takılır. Tellerin bu şekilde takılmasının nedeni, tellerin kaymasını önlemek, aynı zamanda burgunun genişlemesini, böylece daha iyi tutunmasını sağlamaktır (Koruk, 2009).

Yörede gördüğümüz ıklığın gövdesi su kabağından, gövdesinin üzerindeki deri ise "yürek zarı"ndan yapılmış; göğüsteki deri, gövdeye çıra çivi denilen ağaç çivilerle tutturulmuştu. Eşik de, derinin üstüne, çalanın duyuşuna göre, eğimli bir şekilde yerleştirilmişti. Çalgının tel boyları

2 Bu çalışmalar için bkz. http://www.kemenceviler.com/image/fotoboyut/kemenceler/kmnc_31_ihsan.jpg
Süleyman Demirel Üniversitesi Müzik Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi <http://muzmer.sdu.edu.tr>.

birbirinden farklıydı. Bu ıklığın ses sahası bir oktav kadardı. Çalarken tutuş biçimine göre, sağ tel “la”, sol tel “re” seslerine göre akort ediliyor, genellikle iki tel aynı anda tınlatılıyordu. Teknik açıdan bakılırsa, çoğu yaylı çalgıda olduğu gibi ıklık da üç telli armudi kemençede gibi eşik, gövde, burgu gibi bölümlerden meydana geliyor. İklikta da, üç teli kemençede de ilk iki telin /a seslerine çekilmesi akortların aynı olduğunu gösteriyor. Teller iki çalgıda da bağırsaktan üretilmişti. Kemençe gibi ıklık da diz üstünde çalınıyor. İklikle çalınan ezgiler, yöredeki bir hikâyesi olan ezgiler ile kıvrak oyun havalarıdır. Bu türden icralar üç telli fasıl kemençesinin ondokuzuncu yüzyılda ve öncesindeki tavşancalarla köçekçelerin çalındığı iki telli kemençeyi hatırlatıyor.

Yöredeki kemençe benzeri bir başka çalgı da yörük kemençesidir. Bu çalgı yörede 40 cm ile 62 cm arasında değişen boyutlardadır. Gördüğümüz kemençe benzeri yörük kemanesi Burdur'un Kemer ilçesinin Akçaören köyünde Himmet Aldemir'in koleksiyonundaydı; fakat çalgının yapımcısı bilinmiyordu. Kemene armudi biçimdeydi. Sapıyla gövdesi yekpareydi. Yörük kemanesinin yapımında yörede genellikle dut, ardıç, çam ağaçları kullanılıyordu. Göğüs tahtası üzerinde, eşığın bulunduğu kısımda iki ses deliği vardı. Can direği, eşığın sağ yahut sol tarafında eşığe geçmeli olarak yapılmıştı; çalgıdan çıkan ses, göğüsteki delikten çalgının içine iniyordu.

Üç teli olan çalgı yörede genellikle bağırsak (kiriş) telle, nadiren misina telle çalınıyordu. Bağırsak telin kalınlığı 1,1 mm, misina telin kalınlığı da 0,9 mm'dir. Kuyruk adı verilen kısmı hem tellerin bağlandığı, hem de çalınırken çalgının dize dayandırıldığı kısımdır. Yörük kemanelerinde, genellikle burgunun ortası yarıya kadar ayrılıyor, teller bu araya sıkıştırıldıktan sonra sarılarak takılıyor. Tellerin bu şekilde takılmasının nedeni, tellerin kaymasını önlemek, aynı zamanda burgunun genişleyerek daha iyi tutunmasını sağlamaktır. Bazı yörük kemanelerinde teller burguya düğümlenerek sarılıyor. Yaya sürmek için kullanılan reçine yöredeki ağaçlardan elde ediliyor. Yörük kemanesinin ses sahası, re – fa sesleri arasında, bir oktavdan geniştir. Soldaki tel /a, ortadaki tel re, sağdaki tel de /sol/ seslerine göre akort ediliyor; kemaneye çalınırken genellikle iki tel aynı anda tınlatılıyor (Koruk, 2009, 35).

Üçüncü yaylı çalgı olan yörük kemençesi de üç tellidir. Tel boyları kemençede olduğu gibi eşit değildir. Teller kemençedeki gibi bağırsaktan yapılmıştı. Bunların yanı sıra telleri tırnakla itilerek yayla çalınan bu çalgının diz üstünde tutularak çalınması da fasıl kemençesi ile bir başka benzerliği gösteriyor. Yörük kemanesinde sol tel kemençede de olduğu gibi 440 la-(re neva) sesine, ortadaki tel ise yine kemençedeki gibi 440 re(sol) teline göre akort ediliyor.

Yörük kemanesi ile kemençenin ölçüleri epeyce farklı olmasına rağmen eşik, burgu, gövde, ses deliği ile kemençeye benzerlik gösteriyor. Yörük kemanesinin icrasında vibrato ve glissandoların sıkça kullanıldığı gözlemlenmiştir. Aslında, her iki çalgının da benzer biçimlerde çalındığını görüyoruz. Ayrıca, fasıl kemençesinin tavşancalarla köçekçelerde kullanılmış olması gibi yörük kemanesinin de, yinelemelerin yoğun olduğu, ritmik ezgilerde kullanıldığı görülmüyordu.

Yörede görülen armudi kemençe benzeri son çalgı tırnak kemanedir. Görülen tırnak kemanesi, Burdur'un Aziziye köyünden Musa Güneş'in imalatıydı. Tırnak kemanenin de akordu, ses sahası ve yapımında kullanılan ağaçlar yörük kemanesinde kullanılanlarla aynıdır. Armudi kemen-

çe gibi tırnak kemane de üç tellidir. Çalgının akordu yörük kemanesindeki gibidir. Akortlar yine benziyor. Armudi kemençedeki gibi bağırsak tel kullanılıyor. Tırnak kemençe de kemençe gibi diz üstünde tutulur, telleri tırnakla itip yay çekerek çalınır. Tel boyları eşit değildir. Yörük kemanesinde olduğu gibi bu çalgıda da ritmik havalar, yinelemelere yer verilen ezgiler seslendiriliyor.

Sonuç olarak Teke yöresinde görülen ıklık, yörük kemanesi ve tırnak kemanesi üç telli fasıl kemençesi ile akraba sayılabilecek çalgılardır. Bu çalgıların sesleri, tınları her ne kadar armudi kemençeninkinden farklı olsa da, çalış tekniği, tutuluşu, seslendirilen ezgilerin yapısı, akortları hiç olmazsa biçimsel olarak kemençenin bugünkü özellikleriyle dikkate değer benzerlikler gösteriyor.

Referanslar

- Akgün, Nafiz-Çetin Koruk. 2009. *Geçmişten Günümüze Isparta*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Gazimihal, Mahmut Ragıp. 1958. *Asya ve Anadolu Kaynaklarında İklık*. Ankara: Ses ve Tel Yayınları.
- Koruk, Çetin. 2009. "Teke Yöresinde Kullanılan Telli Müzikal ve Teknik Analizi". Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
http://www.kemenceviler.com/image/fotoboyut/kemenceler/kmnc_31_ihsan.jpg
- Süleyman Demirel Üniversitesi Müzik Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi
<http://muzmer.sdu.edu.tr/>